

בין קין ליהודה

בפתיחת ספר בראשית נשאלת השאלה הטרגית: "אֵי הָבֵל אָחִיד", ונשמעת התשובה המזוויעה המדהדת בפיהם של רוצחים ועדים אדישים: "הַשֹּׁמֵר אָחִי אֲנִי?" התשובה הנכונה לשאלה תינתן לקראת סיומו של הספר, בפרשתנו, במעשיו של יהודה שומר אחיו, המוכן להיות עבד במקום בנימין (בראשית מג, ט): "אֲנִי אֶעֱרְבֶנּוּ מִיָּדִי תִּבְקָשֶׁנּוּ".

לפני שנסיים את קריאת ספר בראשית, מבקש אני להרהר באחד מסיפורי ה'ראשית' של הפילוסופיה, המנסים לעמוד על ראשיתה של הציביליזציה, על פלא הארגון המדיני, ועל זוועות המלחמה. כוונתי לסיפורו של הפילוסוף האנגלי תומאס הובס (Hobbes, 1588-1679), המתאר חבורת בני-אדם פרימיטיביים החיים במצב הטבע, לפני היות החוק, כשאדם לאדם זאב. מתנהלת אז מלחמת אכזרית, של הכל בכל, כש"שום דבר אינו בגדר אי-צדק". כדי להתגבר על ייסורי מלחמה מתמדת זאת, מוכרחה החבורה לשים עליהם הנהגה, ולמסור לה את המונופול על הכוח. זאת היא לידתה של האמנה החברתית, חוזה בלתי כתוב שעל בסיסו נבנית המלכות, שהרי אלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו.

מהו הלקח מסיפור זה? אם להשתמש בלשונו של המהר"ל נוכל לומר שהאמנה החברתית, יהיו מה שיהיו סעיפיה, היא ביטוי לניצחון התבונה האנושית על הטבע, "כי מעשה האדם במה שהוא בעל שכל, הוא יותר במעלה מן הטבע" (תפארת ישראל, ב). אולם, הוגים רבים למדו מסיפור זה לקח שונה. דווקא התוהו ובוהו הוא הבורא את האור, המלחמה יוצרת את הסדר המדיני. כזאת הייתה עמדתם של כלכלנים ליברליים רבים: יָקוּמוּ נָא כוחות השוק ויִשְׁחָקוּ לְפָנֵינוּ, ויד נעלמה תהפוך את התוהו ובוהו לסדר כלכלי. המחסור ייעלם. העושר יחלחל למטה, לכל המעמדות. המתירנות הכלילה את העיקרון. התוהו ובוהו שבעולם הסקסואלי יעשה את בני האדם מאושרים יותר. האושר יחלחל לכל רובדי האוכלוסייה. אלא שהמסברים הכלכליים סותרים עיקרון זה. התוהו ובוהו אינו יוצר אור אלא מייצר קורבנות, אך מה אעשה והעיקרון הקסים הוגים ותיאורטיקנים רבים, רבים מדי.

הייתי רוצה להמשיך ולספר סיפורי "ראשית" נוספים, סיפוריהם של מלתוס, דרווין, מרקס, ניצ'שה, פרויד, ואף הגל. אלא שה'ראשית' היא עכשיו. ממילא, כבר לימדו אותנו מרטין בובר והגריי"ד סולובייצ'יק, שהסדר התבוני איננו אלא קליפה דקה ושבירית הבנויה על התוהו ובוהו, ותמיד אורבת הסכנה שכהרי הגעש, הוא יתפרץ ויהרוס את הציביליזציה. עינינו מעידות על התפרצויות אלה, בחצרות בתי הספר, ברחובות העיר, באינטימיות של הבתים הנדרסת על ידי גנבים, קל וחומר במדינות טרור.

חז"ל שאלו שאלות "ראשית" בעקבות רצח הבל (בראשית רבה כב, ז). "ויאמר קין אל הבל אחיו, ויהי בקיחתם בשדה - ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו". מה אמר קין להבל? התשובה בעיני פשוטה, קין קינא בהבל, לא חשוב על מה. חז"ל מתעקשים: "על מה היו מדיינים"? ומנסים להשלים את החסר, כל אחד לפי תיאוריית יסוד אשר לו. החכם הראשון נותן תשובה מרקסיסטית: "אמרו [האחים] בואו ונחלוק את העולם, אחד [קין] נתן הקרקעות", "ואחד [הבל] נטל את המטלטלין". זה אמר האדמה שאתה עומד עליה שלי היא, וזה אמר מה שאתה לובש שלי הוא. מתוך כך, ויקם קין... ויהרגהו. חכמים אחרים מציעים טעמים פרוידיאניים, כך למשל רבי הונא: "תאומה יתירה נולדה עם הבל. זה אומר אני נוטלה... וזה אומר אני נוטלה... ויקם קין... ויהרגהו". להפתעתי מוסיף חכם נוסף היפותזה שלישית.

אך הרשו לי הקדמה קצרה. בעיר סחנין בגליל, מצוי קבר של מי שנקרא בערבית "אל-נבי אל-צאדק" (הנביא המהימן). מקובל לזהות אותו עם רבי יהושע דסכנין, ייתכן והמסורת המקורית דברה על רבי יהושע בן לוי, איש האמת. דבר המתאים לסיפור שזקני הכפר היו דורשים מחשוד בגניבה להישבע בצדיק שהוא חף מפשע. הגנב היה רועד מפחד ומודה. על כל פנים, רבי יהושע דסכנין מציג באותו מדרש הסבר אחר לרצח הראשון, בשם רבו, רבי לוי: "על מה היו מדיינים? ... זה אומר בתחומי בית המקדש נבנה, וזה אומר בתחומי בית המקדש נבנה". אכן, האמונות הדתיות יכולות להסתאב ולהיפך לגורמי מלחמה ורצח. מתוך כך שוכחים בני האדם שהם אחים וערבים זה לזה. הלא אב אָחַד לְכָלֵנו הלא א-ל אָחַד בְּרָאֵנוּ (מלאכי ב, י). ובינתיים "קול דְּמֵי אָחִיד צִעֲקִים אֵלַי מִן הָאָדָמָה".

אנא הרשו לי להוסיף, אפילו עצוב משל מורו של רבי לוי, רבי יוחנן, ההומניסט הגדול. רבי יוחנן מהרהר על לשון הכתוב: ויקם קין... ויהרגהו. למה ויקם? והוא עונה: "הבל היה גבור מקין... מלמד שהיה [קין] נתון תחתיו", כמו בהאבקות. קין היה מרותק לאדמה בידיו של אחיו. או אז פונה קין להבל ומבקש חמלה: "שנינו בעולם [בלבד], מה אתה הולך ואומר לאבא? נתמלא עליו [הבל] רחמים. מיד [ויקם קין] עמד עליו והרגו. מן תמן אינון אמרין טב לביש לא תעביד", ובעיבוד עברי, "משם לומדות הבריות: טוב לרוע – לא תעשה" (ילקוט שמעוני, בראשית ד, לח).